

Енциклопедія Сучасної України

Том 9

Е – Ж

Київ-2009

порал. запліднення. Знач. успіхів досягнуто у вивченні дроблення – з'ясовано роль протейнізації бластомерів, що сприяє утворенню спеціаліз. міжклітин. контактів в ембріо- та трофобласті. Теорію гастрюляції розширено новими відомостями про механізми відліку часу в ембріогенезі, встановлено роль міжклітин. сигналів, що визначають послідовність подій у ранньому ембріогенезі, а також забезпечують міграцію клітин і формування зародк. листків; розвинено клонал. теорію органогенезу; доведено взаємозв'язок гомейозисних генів і вроджених аномалій; ідентифіковано низку чинників, які прискорюють і гальмують розвиток органів серц.-судин. і дихал. систем, шлунк.-кишк. тракту і локомотор. апарату; розшифровано механізми формування і пренатал. дозрівання ЦНС людини тощо. Розроблення мед. аспектів Е. відіграло важливу роль у вирішенні проблем регуляції народжуваності, лікуванні безпліддя, профілактиці тераптогенезу (формування пороків розвитку), трансплантації органів і тканин та ін.

В Україні дослідж. з Е. зосереджено в Ін-ті зоології НАНУ, Нац. ун-ті біоресурсів і природокористування України (обидва – Київ), Львів. ун-ті вет. медицини та біотехнологій і зорієнтовано переважно на вирішення приклад. завдань тваринництва, рибництва, встановлення впливу довкілля на розвиток організму. Функціонує Всеукр. наук. т-во анатомів, гістологів, ембріологів і топографоанатомів. Матеріали з Е. т. і л. публікують ж. «Цитологія і генетика», «Вісник морфології», «Морфологія» та ін.

Літ.: Іванов П. П. Общая и сравнительная эмбриология. Москва; Ленинград, 1937; Нидхэм Д. История эмбриологии / Пер. с англ. Москва, 1947; Шахов С. Д. Аномалии развития зародышей человека. К., 1950; Бляхер Л. Я. История эмбриологии в России (с середины XVIII века до середины XIX века). Москва, 1955; Кнорре А. Г. Эмбриональный гистогенез. Ленинград, 1971; Токин Б. П. Общая эмбриология. Москва, 1977; 1987; Карлсон Б. Основы эмбриологии по Пэттену / Пер. с англ. Т. 1–2. Москва, 1983; Брусиловский А. И., Георгиевская Л. С. История развития эмбриологии человека. Сф., 1990; Ковтун М. Ф., Лихотол П. О. Эмбриональное развитие черепа и вопросы эволюции рукокрылых. К., 1994; Гистология, цитология и эмбриология: Атлас. Москва, 1996; Гистология (введение в патологию). Москва, 1997; Ем-

бриология: Навч. посіб. Т., 1998; Данилов Р. К., Боровая Т. Г. Общая и медицинская эмбриология. С.-Петербург, 2003.

Е. Ф. Баринов

«ЕМИГРАНТ»

– журнал. Виходив 1910–14 у Львові з різною періодичністю (усього 18 чисел). Засн. і ред. – Никита Будка (1910–12), від 1913 – М. Щепанюк. Видавало Т-во св. Рафаїла для охорони руських емігрантів з Галичини і Буковини. Щономера друкував витяг із засад Т-ва та звертання до емігрантів не залишати рідних земель назавжди. Програму часопису викладено у ст. «Чого ми хочемо?». Гол. тема видання – життя укр. емігрантів у різних країнах (ст. «Пересторога для американських переселенців», 1910, ч. 1; «Проч з агентами!», 1912, ч. 2/3, 3/4; «Доля наших переселенців в Боснії» та «Духовні потреби робітників в Данії», обидві – 1913, ч. 2). Журнал закликав консультуватися у Т-ві, інформував про небезпеку послуг агентів-шахраїв. Значну увагу приділяв катехізації укр. емігрантів (зокрема у ст. «Десять Божих заповідей для емігрантів», 1913, ч. 4), періодично друкував звіти про діяльність Т-ва. Кожен номер завершували рубрики: «Листи з чужини», «Всячина», «Добрі ради і пригадки», «Вісти».

Літ.: Українські часописи Львова (1848–1939): Істор.-бібліогр. дослідж.: У 3 т. Т. 2. 1901–1919 рр. Л., 2002.

Н. В. Антонюк

ЕМИГРАЦІЯ

(від лат. emigratio – виселення, переселення) – вимушене або добровільне переселення корінних мешканців з Батьківщини до іншої країни на постійне проживання чи на деякий час з політичних, соціальних, економічних, релігійних та інших причин. Цим терміном також позначають місце або час перебування після такого переселення окремих осіб, груп чи спільнот (напр., укр. міжвоєнна Е. в Європі) й етнонац. спільноту емігрантів у певній державі (китай. Е. у США та ін.). Водночас похід. термін «внутр. Е.» застосовують для окреслення соц.-психол. стану відчуження особистості чи окремих груп (зокрема дисидентів) від повсякден. життя, цінностей та світогляд. орієнтирів соц.-політ. буття певної країни, особливо у тоталітар. режимах (нацист. Німеччина, СРСР тощо).

Е. як соц.-політ. явище виникла на межі пізнього середньовіччя та ранньомодер. часу. Вважають, що цей термін запровадив у широкий обіг іспан. правознавець та богослов 16 ст., проф. Саламан. ун-ту Ф. де Віторія. Раніше примус. переселення чи вигнання окремих осіб, груп і прошарків насел. або народів позначали дефініцією «остракізм». Первісно Е. тлумачили виключно у реліг. сенсі як «мандрування духу» (реліг., за своїми причинами та мотивацією), були перші хвилі європ. Е.), згодом виокремили й ін. фактори та причини. Відповідно до провід. чинників, які зумовили ту чи ін. еміграц. хвилю, розрізняють політ. (військ.-політ.) Е., спричинену громадян. війнами, воєн. конфліктами, депортаціями, політ. репресіями, пересліданнями інакомислення, придушенням свободи слова й зборів та ін.; екон., чи трудову (заробітчан.) Е., спричинену екон. депресією, стагнацією, низьким рівнем життя, безробіттям, стихій. лихами, голодом і злиднями на Батьківщині емігрантів, несприятливою кон'юнктурою міжнар. ринку праці для певних країн і регіонів, заохочувал. або ліберал. держ. еміграц. політикою країн зі швидкими темпами розвитку на дозоване квотування та сприяння Е. осіб із високою фаховою спеціалізацією або низькокваліфіков. робочої сили (напр., Е. китай. чорноробів у 2-й пол. 19 ст.) для фізично тяжкої, непопуляр. праці у важкій індустрії, копальнях, буд-ві, с. госп-ві та ін.; етнічну (етнореліг.) Е., поширену в часи реліг. війн чи за певних етнокультур. передумов: піднесення моноетніч. воєвоєничого фундаменталізму, переслідання іновірців, масова дискримінація за реліг., мовною та етніч. ознаками, етнічні чистки (зокрема масове винищення племені тутсі у Руанді 1994, що спричинило втечу понад 2-х млн осіб), депортація народів (напр., крим. татар 1944); внутр. (переселен.) Е. – переселення з одного місця на ін. в межах певної країни, пов'язане, як правило, з освоєнням нових земель чи надмір. кількістю мешканців на певній території. Остання зумовлена полівимір. комплексом причин, що різною мірою стосуються тих чи ін. верств і прошарків насел. (швидка урбанізація країни призво-

дить до переселення мешканців с.-г. регіонів у мегаполіси тощо). За терміном побутування за кордоном розрізняють постійну, тимчас. і сезонну (на період. заробітки) Е. Серед її типових соціо- та етнокультур. передумов – культурна і мовна спорідненість з насел. країни, до якої рухаються еміграц. потоки, спільна релігія, військ.-політ. обставини (вивезення на примус. роботи, інтернування осіб, позбавлених прав громадянства, в таборах для переміщ. після війн та воєн. конфліктів). Крім того, виокремлюють дифузну («розливу») Е., що складається майже з усіх соц. груп і прошарків насел. та виникає внаслідок масштаб. військ.-політ., екон., етніч. та ін. катаклізмів (еміграц. хвилі після 1-ї і 2-ї світ. воєн.); групову Е. за фахово-профес. й ін. ознаками; індивід. Е. (возз'єднання родин, персонал. кар'єрні перспективи, здобуття вищої освіти за певним фахом та ін.). Міжнар. конвенція про цивіл. і політ. права 1966 й Конвенція про права мігрантів та чл. їх родин 1990 передбачають право кожної людини покинути будь-яку країну, тобто визнають право на Е. Водночас вона врегульов. низкою правових обмежень, необхід. для охорони держ. безпеки, громад. порядку, вільної конкуренції, прав і свобод ін. осіб (напр., конвенціями Міжнар. орг-ції праці). Відтак виділяють також легал. й нелегал. Е., зокрема останню розглядають як злочин міжнар. характеру, що підриває соц. екон. або політ. системи тієї чи ін. країни. Е. не завжди призводить до автомат. втрати колиш. громадянства. Це питання регламентує законодавство тієї держави, громадянами якої є емігранти. Політ. емігрантам зазвичай надають право притулку. Емігранти, які втратили громадянство і не отримали нового, стають апатридами. У деяких державах дозволено відновлення громадянства шляхом реінтеграції – вступу в нього на більш пільгових умовах, ніж в ін. випадках. Процедура надання емігрантам громадянства країни проживання визначена її законодавством і передбачає низку правових процедур. Права біженців та апатридів регламентов. міжнар. Конвенцією про статус біженців 1951. Великі геогр. відкриття 15 ст.,

реліг. війни 16–17 ст. і революції 18–19 ст. стали гол. передумовами виникнення феномену Е. Наприкінці 16 ст. відбулася перша велика Е. англ. пуритан до Нідерландів, а у 1620–30-х рр. – до Пн. Америки. У 2-й пол. 17 ст. поширилася Е. гугенотів з Франції до Німеччини та Англії. Найбільшою Е. у 19 – на поч. 20 ст. було т. зв. велике (трансатлантичне) переселення з Європи до Пн. і Пд. Америки. Внаслідок цієї Е. понад 5 млн осіб, переважно вихідців з Великої Британії, осіли у Канаді, бл. 15-ти млн, переважно вихідців з країн Середземномор'я, – у Пд. Америці, бл. 36-ти млн мешканців континентал. Європи – у США. Через масову Е. із Європи до Пн. і Пд. Америки, Австралії та ін. регіонів помітно зменшилися темпи приросту насел. у багатьох европ. країнах у 2-й пол. 19 – 1-й третині 20 ст. Знач. масштабів набула внутр., або переселен. Е. в Рос. імперії протягом 2-ї пол. 19 – на поч. 20 ст., коли до Сибіру, Далекого Сходу та Середньої Азії переселилося бл. 20-ти млн осіб, зокрема кілька мільйонів українців (див. *Зелений Клин* і *Сірий Клин*). У 19 ст. зросла китай. Е. (бл. 12-ти млн осіб) до В'єтнаму, Таїланду, Малайзії, Індонезії та ін. Перша класична політ. Е. – рояліст. із Франції наприкінці 18 ст. Своєрідні хвилі та вибухи Е. спостерігалися після великих рев. потрясінь (напр., революцій 1848–49 у Європі). У 1870-і рр. емігрували комунари з Франції, соціалісти з Німеччини, учасники рев. й нац.-визв. рухів із Рос. імперії (серед них і з Наддніпрян. України). У 2-й пол. 19 ст. склалася специфічна субкультура політ. Е., яка вирізняється інтернаціоналізацією, поєднанням сусп.-політ., громад. та наук.-освіт. діяльності, співіснуванням емігрантів з різною парт. і нац. приналежністю, відмін. світоглядами та переконаннями, специфіч. побутом тощо. Крайнім виразом субкультури політ. Е. стало середовище т. зв. профес. революціонерів. Після більшов. перевороту 1917 у Рос. імперії з'явилися перехресні потоки Е. – на Сх. виїжджали революціонери з Європи, на Зх. втікали представники вищих станів і класів, духовенства, учасники *білого руху*, антибільшов. налаштована інтелігенція та ін. Після поразки *Визвольних змагань*

1917–21 поширилася військ.-політ. Е. українців до европ. країн. У 20 ст. масова Е. наук. і культ.-осв. діячів спричинила виникнення на еміграції специфіч. інтелектуал. середовища зі своєрід. напрямками та явищами соціогуманітар. думки: *євразійство*, зміновіхвістство у рос. міжвоєн. Е.; культурне піднесення в укр. повоєн. Е. 1945–51, відоме як еміграц. (другий) ренесанс, або планета *Ді-Пі* (за висловом *У. Самчука*). Тотально поширилася екон. Е., яку захоплюють деякі держави. Так, Франція, щоб збільшити ресурси робочої сили, які скоротилися внаслідок воєн. втрат у 1-й світ. війні та низької народжуваності, в 1930-х рр. прийняла переселенців з Алжиру. Тоді ж знач. масштабів набула антифашист. Е. з Європи до Пн. Америки та СРСР. Великі хвилі політ. Е. були з Польщі та Угорщини після 1956 та з Чехословаччини після 1968. «Розливні» (дифузні) хвилі Е. мали місце і в 2-й пол. 20 ст., зокрема після розділу Індії та Пакистану (1947), що призвів до Е. понад 17-ти млн осіб. Війна в Афганістані у 1980-х – на поч. 1990-х рр. спричинила переселення понад 6-ти млн біженців, частини з них – до країн СНД. У 2-й пол. 20 ст. значно поширилася етнічна Е. з СРСР, напр., вірмен та євреїв у 1970-і рр. Від кін. 1980-х рр. великих масштабів набула екон. (заробітчана.) Е. з країн Сх. Європи та держав СНД (зокрема й України) до Зх., Центр. і Пд. Європи, яка має легал. і нелегал. форми. У сучас. світі Е. досягнула знач. масштабів. За даними ООН, наприкінці 1990-х рр. нараховувалося понад 22 млн біженців (з них понад 4 млн повернулися до колишніх місць проживання, що знаходилися під опікою ООН або приват. гуманітар. агентств). Нині кількість переміщ. осіб за різними підрахунками складає бл. 24–25 млн. Від 2000 міжнар. спільнота відзначає 18 грудня як Міжнар. день іммігранта, від 2001 20 червня – як Всесвіт. день біженця. Їхніми проблемами опікується Верхов. комісаріат ООН у справах біженців.

Еміграція українців (Е. у.)

Зазвичай, першу Е. у пов'язують з представниками вищих верств козац. старшини поч. 18 ст., які належали до прибічників гетьмана І. Мазепи. Після поразки під Полтавою частина мазепи-

нців (А. Войнаровський, Г. Герцик, І. Ломиковський, І. та Ф. Мировичі, П. і Г. Орлики та ін.) втекла до Польщі, Туреччини, Франції, Швеції, де проводила активну антирос. політ. діяльність. Початком труд. Е. у вважають 1-у пол. 18 ст. і пов'язують з переселенням українців із пд.-сх. Пряшівщини та ін. зх.-укр. земель на тер. Австрії між Тисою (притока Дунаю) та Дунаєм (сучасна Воєводина у складі Сербії), а у 2-й пол. 18 – на поч. 19 ст. – також до Баната (нині в складі Румунії та Сербії), Срема й Славонії (сучасна Хорватія). Після зруйнування рос. військами Нової Січі 1775 політ. емігрантами (у певному сенсі) стали запороз. козаки, які з дозволу турец. влади заснували в гирлі Дунаю Задунай. Січ, що існувала до 1828. У 1870-х рр. з підрос. України до Центр. і Зх. Європи виїхала невелика група наддніпрян. емігрантів (Ф. Вовк, М. Драгоманов, М. Зібер, С. Подолінський та ін.). Їхня діяльність значно вплинула на формування нац. свідомості та становлення політ. українства наприкінці 19 – на поч. 20 ст. 2-а пол. 19 ст. вирізнялася масовою переселен. Е. у на теренах Рос. імперії. У 1860–70-х рр. насел. малорос. губ. мігрувало на вільні землі Оренбур., Самар., Саратов., Уфим. та ін. губ. европ. частини Росії; у 70–90-х рр. 19 – на поч. 20 ст. мала місце здебільшого стихійна Е. у з Катеринослав., Київ., Полтав., Черніг., Харків., Херсон. та ін. губ. до Серед. Азії і Сибіру. Найбільші переселен. хвилі пов'язані відповідно з буд-вом Транссибір. магістралі (1890-і рр.) та Століпін. аграр. реформою (1906–10). Заг. кількість переселенців з укр. земель у Рос. імперії наприкінці 19 – на поч. 20 ст. становила декілька млн осіб, які компактно розселилися в Пд.-Зх. Сибіру і Пн. Казахстані (Сірий Клин), на Далекому Сході (Зелений Клин) й ін. регіонах. У 2-й пол. 19 ст. українці з Галичини та Буковини переселялися до Боснії та Герцеговини, а також до Рос. імперії. У 70-х рр. 19 – на поч. 20 ст. з півдвстр. укр. земель (Галичина, Пн. Буковина, Закарпаття) відбувалася масова трансатлантична (заокеан.) Е. у до Пн. Америки, яка сягнула найвищої інтенсивності напередодні 1-ї світ. війни. Її зумовили екон. причини: аграрне перенаселення, зубожіння

укр. насел., сповільнені темпи розвитку економіки, низький життєвий рівень, висока смертність та ін. Перші укр. емігранти з'явилися в США у 1860-х рр., в Канаді – у 1890-х рр. У США вони осіли переважно на тер. шт. Коннектикут, Нью-Джерсі, Нью-Йорк, Огайо, Пенсильванія, в Канаді – на землях провінцій Альберта, Манітоба, Саскачеван. Першими офіційно зареєстров. українцями у Канаді 1891 стали *В. Єліняк (Еленяк)* й *І. Пилипів*. Одночасно відбувалося спорадичне переселення півдвстр. українців до Лат. Америки (як правило, Бразилії та Аргентини). Зафіксов. два піки Е. у до Бразилії: у серед. 1890-х рр. і в 1908–10. На тер. Бразилії українці розселилися у шт. Парана, Ріу-Гранді-ду-Сул, Санта-Катаріна, Сан-Паулу, де займалися переважно с. госп-вом. В Аргентині укр. переселенці компактно мешкали в провінціях Місьйонес та Буенос-Айрес. Поряд із труд. трансатлантич. наприкінці 19 – на поч. 20 ст. досить широких масштабів набула сезонна заробітчана. Е. у зі Сх. Галичини, Пн. Буковини та Закарпаття до Великої Британії, Данії, Німеччини, Португалії, Румунії, Франції, Швеції, Швейцарії та ін. европ. країн. Українці-заробітчани працювали як у с. госп-ві, так і на з-дах, ф-ках і копальнях. Е. у в 20 ст. зазвичай розглядають у світлі моделі трьох або чотирьох хвиль: перша – довоєнна (кін. 19 ст. – 1914), друга – міжвоєнна (1918–39), третя – повоєнна (після 1945), четверта – сучасна (від кін. 1980-х рр.). У схемі трьох хвиль вилучають першу, яку органічно пов'язують з переселен. потоками українців кін. 19 ст. Однак моделі трьох або чотирьох хвиль, незважаючи на їхню операц. простоту та поширеність, мають низку суттєвих недоліків. Вони побудовані за трансатлантич. (зх.) напрямом і не враховують масових переселень українців у межах Рос. імперії та СРСР, які співставні за чисельністю й масштабами, але відмінні за причинами, мотивами й наслідками. Крім того, ці моделі надмірно генералізують досить складні та різноманітні процеси Е. у, що по-різному розгорталися у багатьох країнах світу. На поч. 20 ст. політ. Е. у, посідала відносно незначне місце в заг. потоці переселен-

ців і вигнанців, але відіграла значну роль у сусп.-політ. та громад. житті. Відомі укр. політ. і громад. діячі (*Д. Антонович, В. Винниченко, С. Петлюра, М. Порш, М. Русов, О. Скоропис-Йолтуховський, Б. Ярошевський* та ін.) емігрували з Наддніпрян. України до півдвостр. Галичини, а звідти – до Центр. і Зх. Європи. Революція 1905–07 та репресії рос. уряду призвели до нової хвилі політ. Е. у. до Центр. і Зх. Європи (*Д. Донцов, В. Дорошенко, А. Жук, М. Залізник, Л. Юркевич* та ін.), що створила низку політ. орг-цій у вигнанні, напр., *Союз визволення України*.

1-а світ. війна та поразка Визв. змагань 1917–21 спричинили масову військ.-політ. Е. у., яку в наук. літ-рі називають другою (в моделі чотирьох хвиль), першою (в моделі трьох хвиль), або міжвоєнною. Вона складалася з колиш. військовиків, урядовців і чиновників адміністрацій УНР та ЗУНР і загалом біженців із різних прошарків й верств укр. сусп.-ва, зокрема на тер. Чехо-Словаччини були інтерновані вояки УГА, Польщі – військ. частини армії УНР на чолі з С. Петлюрою. Укр. емігранти розселилися у країнах Сх. і Центр. (Австрія, Німеччина, Польща, Румунія, Чехо-Словаччина, Югославія), а згодом й Зх. (Бельгія, Франція) Європи. Концентрація знач. кількості українців у країнах Сх. і Центр. Європи в міжвоєн. період (1919–39) призвела до активізації політ., громад., наук. й культ.-осв. життя, розбудови низки академ. осередків, громад. і просвітнич. орг-цій, серед них – *Український вільний університет, Український науковий інститут у Берліні, Український науковий інститут у Варшаві, Український високій педагогічний інститут ім. М. Драгоманова*, Укр. госп. академія. Заходами Укр. академ. ком-ту 1926 і 1932 проведено наук. з'їзди в Празі. Однак у 1920–30-х рр. відбулося поступове розпорощення укр. емігрантів у Європі: частина повернулася до Рад. України, дехто переїхав до країн Пн. і Лат. Америки, Зх. Європи. У міжвоєнну добу істотно зросла й заробітч. Е. у. до Канади, США, Аргентини, Парагваю, Уругваю, Перу, Франції, Німеччини, Бельгії і Латвії з Галичини, Волині, Полісся та ін. укр. земель у складі Польщі, Румунії, Чехо-Словаччини. Наймасовішого характе-

ру труд. Е. у. набула наприкінці 1920-х рр. (до поч. світ. екон. кризи), протягом 1930-х рр. вона помітно скоротилася. Внутр. Е. у. в межах СРСР у цей період досягнула знач. розмаху. Міграція українців до Сибіру, Далекого Сходу, Серед. Азії та на Кавказ зумовлена колективізацією с. госп.-ва, голодомором 1932–33, втечею від репресій карал. органів, переїздом фахівців і робітників на новобудови п'ятирічок тощо. Крім того, значна кількість українців, ув'язнених у концтаборах Сибіру та Далекого Сходу, побоюючись нових репресій після звільнення залишалася та осідала у віддалених від України регіонах. Під час 2-ї світ. війни багато українців евакуйовано до Серед. Азії та Сибіру, звідки повернулася на Батьківщину лише частина.

2-а світ. війна спричинила нову велику хвилю Е. у., відому як третя (чи друга), або повоєнна. Вона складалася переважно з переміщ. осіб, які утримувалися в таборах у зх. окупац. зонах Німеччини, Австрії та Італії. Це були репатріанти (див. *Репатріація*) з британ., амер., франц. окупац. зон, серед них – колишні військовополонені, яких рад. режим вважав зрадниками, вояки «Русской освободительной армии» генерала *А. Власова*, укр. вояки польс. корпусу генерала *В. Андерса*, полонені з дивізії «*Галичина*». Значну частину переміщ. осіб становили вивезені на примус. роботи, а також біженці, які втекли від рад. військ. Таборовий період (1945–51) Е. у. в Зх. Європі традиційно називають у наук. та худож. літ-рі добою Ді-Пі. Від кін. 1940-х – до поч. 1950-х рр. українці, які перебували в тимчас. таборах, переселилися на постійне проживання до США, Канади, Австралії, Аргентини, Бельгії, Бразилії, Великої Британії, Венесуели, Нової Зеландії, Франції та ін. Частина емігрантів протягом 1950-х рр. переїхала з Європи до Пн. Америки, натомість значна частина українців, репатрійов. до СРСР із таборів для переміщ. осіб у Зх. Німеччині й Австрії, потрапила до рад. концтаборів Сибіру та Далекого Сходу. У Пн. і Пд. Америці, Зх. Європі й Австралії в 1950–70-х рр. постала потужна мережа громад., культ.-осв., політ., фінанс.-кредит. й ін. укр. еміграц. орг-цій та інститу-

цій, з яких виокремилися координац. органи-надбудови – *Світовий конгрес вільних українців, Український конгресовий комітет Америки, Конгрес українців Канади* тощо. Для координації наук. діяльності створ. Гол. раду наук. т-в НТШ, Світ. президію УВАН, Наук. раду при Світ. конгресі вільних українців. Водночас у 2-й пол. 20 ст. розгорнулася потужна внутр. Е. у. в СРСР, що набула великих масштабів через соц.-екон. і політ. причини. В 1950–70-х рр. українці переселялися до Казахстану під час освоєння цілин. земель, на новобудови Сибіру, Далекого Сходу, Серед. Азії, Кавказу та ін. регіонів СРСР. Поширилася й сезонна Е. – українці працювали вахтовими бригадами у віддалених місцях Сибіру та Далекого Сходу, оборон. пром.-сті, на розробленні газових і нафт. родовищ, копальнях тощо. Окрім того, вони складали певну частину ін. категорій політ. Е. з СРСР після встановлення «залізної завіси» (від 1945); особи, які відмовилися від репатріації до СРСР або залишилися за кордоном під час тимчас. перебування, дисиденти, правозахисники та ін.

У період горбачов. «перебудови» (від 1986) та з проголошення незалежності України у 1-й пол. 1990-х рр. розгорнулася четверта (чи третя), або сучасна хвиля Е. у. Поширилося переселення із зх.-укр. земель на постійне проживання до Канади, США, Австралії, Німеччини та ін. країн. Протягом 1990-х – 2000-х рр. унаслідок складної екон. ситуації, що склалася після розпаду СРСР, великих масштабів набула сезонна заробітч. Е. у. до Греції, Іспанії, Італії, Нідерландів, Німеччини, Польщі, Португалії, Словаччини, Угорщини, Чехії, РФ і країн Балтії. За різними підрахунками вона складає від 5–7-ми до 10–12-ти млн осіб. Кількість щоріч. сезон. (заробітч.) емігрантів з України становить від 1-го до 2,5–3-х млн осіб. Водночас зростає кількість науковців і висококваліфіков. фахівців, які виїжджають на постійне проживання до країн Зх. Європи, Пн. і Лат. Америки, Австралії. У 2-й пол. 20 ст. внаслідок Е. виникли різні типи діаспор. громад українців (див. *Діаспора*). За рівнем адаптації й інтеграції до країни проживання розрізняють: великі, динам. та організов., мільйонні

пн.-амер. спільноти (США, Канада) з добре розбуд. мережею громад., наук.-освіт., кредитно-фінанс. та ін. інституцій; спільноти середньої величини (Аргентина, Бразилія); нечисленні, але добре інтегров. у місц. соціокультурне середовище громади зі знач. наук. і культур. потенціалом (Австралія, Велика Британія, Німеччина, Франція); кількатисячні зх.-европ. спільноти (Бельгія, Австрія); нечисел. пд.-амер. громади з невеликою інтелектуал. та політ. роллю (Венесуела, Парагвай, Уругвай та ін.); спільноти в суміж. з Україною державах (Польща, Чехія, Словаччина, Румунія, Угорщина), частина яких мешкає на укр. етніч. землях (Холмщина, Перемишчина, Підляшшя) та у пд.-слова. країнах (Болгарія, Сербія); спільноти на пострад. просторі, переважно у країнах СНД, які досить слабо зорганізовані та пов'язані між собою. За різними підрахунками, часто досить суперечливими, нині поза межами України мешкає від 10-ти до 21-го млн осіб укр. походження.

Літ.: Кузеля З. Причинки до студій над нашою еміграцією // Зап. НТШ. 1911. Т. 101, 105; 1912. Т. 107; Мицюк О. Переселення на Дальній Восток. К., 1913; Терлецький О. Українці в Німеччині, 1915–1918. Т. 1. К.; Лейпциг, 1919; Любченко М. Чотири роки української еміграції // ЧШ. 1923. № 2; Карманюк О. Українська політична еміграція: Спроба історичного нарису. Каліш, 1924; Шимонович І. Зелений Клин (Нова Україна). Прага, 1924; Зленко П. Бібліографічний покажчик наукових праць української еміграції за рр. 1921–1931. Прага, 1932; Настасівський М. Українська еміграція в Сполучених державах. Нью-Йорк, 1934; W. Hailich. Economic Aspects of Ukrainian Activities in the United States // University of Iowa Studies: Abstract in History. 1934. Vol. 1, № 3; Ягрюк В. Ukrainians in the United States. Chicago, 1937; Крупницький Б. З життя першої української еміграції // Пр. Укр. Істор.-Філол. Т-ва у Празі. 1941. Т. 3; Наріжний С. Українська еміграція: Культурна праця української еміграції між двома світовими війнами: У 2 т. Прага, 1942. Т. 1; К., 1999. Т. 2; Мишуга Л. Понад півстоліття у Новому Світі: Овілей. альм. 1894–1944, виданий з нагоди п'ятдесятиліт. юбілею Укр. Нар. Союзу. Джерзі Сіті, 1944; Олексюк Т. Сіра Україна. Женева, 1947; Зашківський М. Дві українські еміграції // Сьогодні й минуле. 1949. № 1/2; Мудрий В. Нова українська еміграція та організація таборового життя // Там само; Світ І. Зелена Україна: Короткий істор. нарис укр. політ. і громад. життя. Нью-Йорк; Шанхай, 1949; Стахів М. Наше минуле й майбутнє в Америці. З історії імміграції в з'єднаних державах Америки та її організаційних змагань. Скрантон, 1950; Білецький Л. Українські піонери в Канаді. Вінніпег, 1951; Волинець С. Українці третьої імміграції на тлі двох перших імміграцій: Овілей. альм. для відмічення 50-ліття праці

«Українського Голосу», 1910–1960. Вінніпег, 1960; *Ільницький Р.* Призначення українців в Америці. Нью-Йорк, 1965; Українці в Австралії. Матеріали до історії поселення українців в Австралії. Мельбурн, 1966; *Марунчак М.* Історія українців Канади. Вінніпег, 1968; 1974; *Його ж.* Українці в Румунії, Чехо-Словаччині, Польщі, Югославії. Вінніпег, 1969; *Маруняк В.* Українська гімназія в Чехії, 1925–1945. Мюнхен, 1975; *Цибрівський А., Тесля І.* Українці в ЗСА й Канаді. Ідентифіковані переписами населення. Нью-Йорк, 1975; Українці в американському та канадському суспільствах: Соціол. зб. Джерсі Сіті, 1976; *Куропась М.* Історія української імміграції в Америці: Збереження культурної спадщини. Нью-Йорк, 1984; *Маруняк В.* Українська еміграція в Німеччині і Австрії по другій світовій війні: У 2 т. Мюнхен, 1985. Т. 1; К., 1998. Т. 2; Українці в зарубіжному світі. К., 1991; Зберігаючи українську самобутність. К., 1992; *The Refugee Experience. Ukrainian Displaced Persons after World War II.* Edmonton, 1992; *Винниченко І. І.* Українці в державах колишнього СРСР: Істор.-геогр. нарис. Ж., 1992; *Євтух В. Б., Ковальчук О. О.* Українці в Канаді. К., 1993; *Маркус В.* Українська західна діаспора на порозі XXI століття // Укр. діаспора. 1993. № 3; *Віднянський С. В.* Культурно-освітня і наукова діяльність української еміграції в Чехо-Словаччині: Український вільний університет 1921–1945 рр. К., 1994; Життєвий досвід українців у Канаді: рефлексії. Вінніпег, 1994; *Трошинський В.* Міжвоєнна українська еміграція в Європі як історичне і соціально-політичне явище. К., 1994; *Бачинський Ю.* Українська імміграція в Сполучених Штатах Америки. К., 1994; 1995; *Козлитин В. Д.* Русская и украинская эмиграция в Югославию 1919–1945 гг. Х., 1996; *Пагірля В.* Закарпатці у діаспорі: Нариси про закарпатських емігрантів: Довід. Уж., 1997; Історія української еміграції: Навч. посіб. К., 1997; *Зубалій О. Д., Лановик Б. Д., Траф'як М. В.* Історія української діаспори: Навч. посіб. К., 1998; *Трошинський В. П., Шевченко А. А.* Українці в світі. К., 1999; *Колчанчук О.* Українська військова еміграція у Польщі (1920–1939). Л., 2000; *Полок А.* Українські поселення на Далекому Сході: Істор.-соціол. нарис. К., 2001; *Грановський Б.* Джерела альтернативного українознавства (Європа 1940–1945 рр.): Бібліогр. довід. К., 2002; *Адамович С.* Наддніпрянська політична еміграція в суспільно-політичному житті західноукраїнських земель (1914–1918 рр.). Ів.-Ф., 2003; Економічна еміграція з України: причини і наслідки. К., 2003; *Качараба С. П.* Еміграція з Західної України (1919–1939). Л., 2003; Українське зарубіжжя: Бібліогр. покажч. (1900 – серпень 2006 рр.). К., 2006; *Табачник Д. В., Попов Г. Д.* Українці зарубіжжя та Україна: Довід. К., 2007.

О. В. Ясь

ЕМИГРАЦІЯ ЗАХІДНОУКРАЇНЬКА В УСРР

За окремими нечислен. винятками, переселення українців з Галичини, Пн. Буковини та Закарп. України до Наддніпрян. України започатковане депортац. акціями 1914–15 рос. окупац. адміністрації (див. *Евакуа-*

ція) на зх.-укр. землях під час 1-ї світ. війни. Тоді вглиб Рос. імперії, зокрема і до її укр. губерній, примусово (а частково й добровільно – москвофіли) переселено кілька сот тисяч цивіл. осіб. Серед депортованих та адміністративно висланих углиб Росії було чимало національно свідомих представників крайової укр. інтелігенції (журналісти, кооператори, педагоги, політики, священники, урядовці, правознавці та ін.), звинувачених у т. зв. мазепинстві. В таборах для військовополонених у Рос. імперії утримували тисячі українців – вояків австроугор. армії, значна частина яких згодом взяла активну участь у Визв. змаганнях 1917–21 й творенні новітньої укр. нац. державності. Наприкінці 1-ї світ. війни й після завершення окупації більшовиками Наддніпрян. України більшість депортованих, біженців, адміністративно засланих та колиш. військовополонених повернулася додому. Ті, хто залишився, склали кістяк еміграції. Упродовж 1920-х рр. вона поповнювалася за рахунок переселенців із зх.-укр. земель, що перебували в складі Польщі, Чехо-Словаччини та Румунії. Це були представники безробіт. укр. інтелігенції, випускники ВНЗів Чехо-Словаччини, Польщі, Румунії, колишні військовики УГА, поодинокі представники зх.-укр. інтелігенції – *С. Рудницький* (1926), *М. Лозинський* (1927) та ін. Вони прагнули долучитися до реалізації політики українізації в УСРР або лише отримати роботу за фахом. Окрему групу склали ті, хто нелегально перетинав кордон УСРР в пошуках кращої долі, а також політемігранти, зокрема чл. КП Сх. Галичини (від 1923 – КПЗУ), змушені залишити батьківщину внаслідок судових переслідувань за антидерж. діяльність. Певна частина емігрантів перебувала під впливом ідеології укр. націонал-комунізму, вважаючи можливим реалізувати «укр. проект» у рамках більшов. моделі держ. устрою УСРР і СРСР. Серйозне значення, якого надавало кер-во респ. проблемі приїзду в УСРР колиш. військовиків УГА, засвідчило створення восени 1923 окремої комісії ЦК КП(б)У із переселення галичан з Чехо-Словаччини, до складу якої увійшли чл. політбюро ЦК КП(б)У, командувач Укр. військ. округу

М. Фрунзе (голова), кер. ГПУ УСРР *В. Балицький*, представник апарату уповноваженого Нар. комісаріату закордон. справ СРСР у Харкові та представник штабу Укр. військ. округу. Для емігрантів у Києві обладнано карантинне містечко, спроможне прийняти до тисячі осіб одночасно. Частину емігрантів визнали за доцільне (за особливим відбором) відрядити для закордон. роботи (по лінії КПЗУ й розвідки), решту – захищати як поповнення червоноармій. та адм.-команд. складу території частин Червоної армії, причому з політ. мотивів та міркувань безпеки спрямували їх виключно в територ. частини Лівобереж. України. Однак через екон. проблеми 20 червня 1924 політбюро ЦК КП(б)У ухвалило рішення відмовитися від прийому галичан на тер. УСРР, 29 серпня – вирішило просити ЦК РКП(б) врегулювати питання про скорочення політеміграції та про правильне інформування щодо екон. становища республіки. 20 вересня 1924 у листі ЦК КП(б)У до ЦК РКП(б) зауважено: «Наплив політемігрантів з Галичини, Польщі, Чехо-Словаччини й особливо завдяки польському терору з Західної України посилюється. Наша комуністична преса у Польщі, Галичині, Чехо-Словаччині змальовує економічне становище УСРР як процвітання країни й що кожний у вільній пролетарській країні знаходить собі роботу. Це почасти посилює погляд до нас політеміграції. Коли політемігранти стикаються з нашою дійсністю й порівнюють з інформацією комуністичної преси у себе на батьківщині, то глибоко розчаровуються». Внаслідок екон. негараздів кількість галичан-політемігрантів, переважно колиш. військовиків УГА, які прибули до УСРР, виявилася меншою, ніж первісно планувалося. Упродовж 1924–26 з таборів для інтернованих у Чехо-Словаччині відправлено 3 транспортні (загалом бл. 500 осіб). Перший (137 осіб) прибув до Києва у грудні 1924, другий – до Харкова в листопаді 1925, третій – улітку 1926 (окремий транспорт з Відня прибув у жовтні 1925). Такі акції влада використовувала для зміцнення влас. авторитету й внесення розколу в емігрант. табір. За приблиз. оцінками, кількість емігрантів на поч. 1930-х рр.

становила 50–60 тис. осіб. Більшов. адміністрація УСРР і кер-во СРСР контролювали їхню чисельність, розміщення, працевлаштування й політ. настрої, ГПУ УСРР провадило таєм. облік (у закритих зведеннях усі уродженці зх.-укр. земель проходили під єдиною реєстрац. категорією – «галичани» – незалежно від місця народж. й специфіки регіону). 1 листопада 1925 у Харкові офіційно відкритий Клуб політемігрантів Зх. України ім. І. Франка (функціонував до 1930). 19 квітня 1925 у Києві відбулися перші заг. збори зх.-укр. секції Спілки селян. письменників «Плуг», а 17 лютого 1927 (після затвердження статуту) секція конституювалася в окрему Спілку рев. письменників «Західна Україна» (діяла до 1933). У 1927–29 вона видавала однойм. альманах, 1930–33 – місячник. Спілка, поряд із суто літ. завданнями, виконувала й певні ідеол. настанови: висвітлювала становище й рев. боротьбу трудящих Зх. України, керуваних КПЗУ, пропагувала досягнення рад. режиму, вела ідеол. підготовку до возз'єднання зх.-укр. земель з ін. укр. землями в складі УСРР. До неї входило понад 50 літераторів і митців, уродженців зх.-укр. земель, серед актив. чл. – *С. Семко-Козачук* (голова 1927–29), *Мирослав Ірчан* (голова 1929–33), *В. Атаманюк*, *В. Гжицький*, *Л. Дмитерко*, *Д. Загұл*, *В. Касіян*, *М. Козоріс*, *Ф. Малицький*, *М. Марфієвич*, *Я. Струханчук*, *І. Ткачук*, *А. Турчинська*. Чільні актори трупи найвідомішого на той час театру «*Березіль*», який очолював *Лесь Курбас*, були уродженцями зх.-укр. земель – *А. Бучма*, *Й. Гірняк*, *М. Крушельницький*, *С. Федорцева* та ін. Чимало зх.-укр. емігрантів працювало на керів. посадах у держ. апараті УСРР, зокрема в апараті Нар. комісаріату юстиції – *М. Ерстенюк*, *М. Романюк*, *М. Чехович* та ін.; *В. Лорайко* був наркомом юстиції та ген. прокурором УСРР (1927–30), заст. голови РНК УСРР (1930–37), *О. Бадан* – ученим секр. Наркомосу УСРР (1927–30), *Й. Зозуляк* – його наступником (1930–31), *М. Ерстенюк* – пом. ученого секр. й одночасно особистим секр. наркома освіти *М. Скрипника* (1927–33), *М. Гаврилів* – ректором Полтав. (1922) і Харків. (від 1924) ІНО, дир. (від 1930) Укр.